

УДК 77.041.7:392.51

В. В. Дмитрюк
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

ВЕСІЛЬНА ФОТОГРАФІЯ ЯК ЕТНОГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛО: НА ПРИКЛАДІ СІМЕЙНИХ ФОТОАЛЬБОМІВ МЕШКАНЦІВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена феномену весільної фотографії, яка представляє специфічний тип історично-етнографічних джерел візуального різновиду. Досліджувалась репрезентативність і інформативність весільних фотографій із сімейних фотоальбомів як своєрідного маркера ідентичності (етнічної, регіональної або локальної та часової), а також трансформація функціонування весільної фотографії в побуті. Матеріалами для статті стали весільні фотографії з сімейних фотозбірань мешканців Одеської області.

Ключові слова: фотографія, етнічна культура, сімейні альбоми, весільні традиції та обряди, етнографічне джерело, ідентичність.

Статья посвящена феномену свадебной фотографии, которая представляет специфический тип историко-этнографических источников визуальной разновидности. Исследовалась репрезентативность и информативность свадебных фотографий из семейных фотоальбомов как своеобразного маркера идентичности (этнической, региональной или локальной и временной), а также трансформация функционирования свадебной фотографии в быту. Материалами для статьи стали свадебные фотографии жителей Одесской области.

Ключевые слова: фотография, этническая культура, семейные альбомы, свадебные традиции и обряды, этнографический источник, идентичность.

The article is devoted to the phenomenon of wedding photography, which is a specific type of historical–ethnographic sources of visual variety. We investigated the representativeness and informational content of wedding photos from family albums as a marker of identity (ethnicity, regional or local, and temporal), as well as the transformation of the functioning of the wedding photography in everyday life. Materials for the article became wedding photos of Odessa region residents.

Keywords: photography, ethnic culture, family albums, wedding traditions and ritual, ethnographic source, identity.

Вивчення локальної (певного регіону, міста, села) історії є одним з перспективних та актуальних напрямів сучасних історичних та етнографічних досліджень. Одеський регіон завжди приваблював етнографів, адже з самого початку існування він вважався одним із найбільш поліетнічних районів України: за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. на території області проживають представники понад 133 національностей і народностей, серед яких: українці, росіяни, болгары, молдавани, євреї, гагаузи, білоруси, поляки, вірмени, цигани, татари, німці, албанці, чехи, греки та ін. [6]. Чинник поліетнічності особливо позначився на весільній обрядовості, і хоча сільська шлюбно-весільна обрядовість давно є об'єктом дослідження фольклористів та етнографів, нам би хотілося ще раз торкнутися цього питання, але крізь призму фотографії, адже саме вона протягом тривалого часу була одним із найбільш досконалих засобів відображення реальної дійсності життя суспільства в усіх його проявах. Ми пропонуємо звернути увагу саме на весільні фотографії з сімейних фотоальбомів (далі скорочено – ВФ), які представляють собою специфічний тип історично-етнографічних джерел візуального різновиду [22].

Ми вважаємо, що сімейна весільна фотографія може використовуватися етнографами при вивченні етнічних культур як своєрідний маркер ідентичності (етнічної, регіональної або локальної та часової). ВФ підтверджує або спростовує дані одержані за допомогою інших джерел: питання ієрархії в сім'ї, ставлення до жінки, визначення матеріального статку, соціальне становище, традиційний народний весільний і святковий костюм, ряд елементів традиційної обрядовості,

© Дмитрюк В. В., 2014

особливості святкових трапез, танцювальні та музичні традиції. Також вона дає змогу отримати відомості про ступінь збереження традицій у певні періоди. Тому ми намагаємось простежити трансформацію функціонування ВФ у побуті, дослідити ступінь репрезентативності та інформативності як самостійного джерела, що має полісемантичні можливості для відтворення етнічних особливостей і трансформації весільних норм, звичаїв і обрядів на прикладі Одеської області.

Ми розпочали дослідження з трьох найбільш репрезентованих в області етносів: українці – 62,8 %, росіяни – 20,7 %, болгари – 6,1 % [6]. У межах Одеської області вони представлені в усіх регіонах: у Дністровському межиріччі, у Південній Бессарабії (Буджаку) та Південному Поділлі, а також у центральних районах області. Поза увагою залишилися власне етнографічні фотографії, для аналізу використовувались лише ВФ з сімейних фотоальбомів, а також коментарі-спогади їх власників, отримані під час перегляду сімейних фотозбірань.

У контексті нашого дослідження найбільш істотне значення мали праці з культурології, соціології, історії, етнографії, які присвячені вивченню ВФ як елемента візуальної культури. Останнім часом ВФ розглядають у рамках досліджень так званої аматорської або повсякденної фотографії. Цей напрям активно розробляють такі російські вчені, як, О. Бойцова [1], О. Зайцева [9], В. Круткін [12], В. Нуркова [17, 18], І. А. Разумова [24], ряд необхідних відомостей містять загальні праці, присвячені весільній обрядовості українців [2]. Незважаючи на досить вагомий доробок у дослідженні весільної обрядовості Одещини [13, 14], наукових досліджень присвячених саме весільній фотографії – небагато, серед них слід відзначити праці О. Прігаріна [22].

Перш ніж говорити про етнографічну цінність ВФ, слід навести коротку історичну довідку стосовно появи ВФ та її функціонування в побуті. Прийнято вважати, що дата народження весільної фотографії практично збігається з появою фотографії взагалі. На перших фотознімках середини 40-х років XIX ст., які дійшли до наших днів, зображені саме молодята [3]. Маємо лише поодинокі весільні знімки початку XX ст., на паспарту яких зазначені фотоательє м. Одеси. На рубежі XIX–XX ст. кожна фотографія представляла цінну та недешеву річ, тому дозволити собі замовити ВФ могли лише заможні прошарки аграрного соціуму (священики, вчителі та інші). Святкові обряди в сільській місцевості починають масово зображуватися лише з 1920-х рр. [22]. До середини XX ст. використовувався лише постановочний стиль, студійний формат портретного жанру, часто зйомка проходила не в день весілля, молодята могли бути одягнені не у весільні вбрання, а в кращий вихідний одяг. У другій половині XX ст. розпочався бум побутового фото, який охопив не лише міста, а й сільську місцевість. З того часу і до сьогодні в сімейних альбомах поряд з професійними міститься багато аматорських весільних фотографій, зроблених гостями та родичами.



Фото 1. Сучасне убрання старообрядницького дому у м. Вилково. Ікони співіснують з фотографіями

За період існування фотографії відбулись певні трансформації її функціонування в побуті. Ще до середини ХХ ст. будь-яка світлина передбачала довготривале збереження, характерним було дбайливе ставлення до кожного екземпляра, оскільки вона була засобом «документування» важливої події та виконувала функцію акумуляції родової пам'яті [22]. Як зазначає один із дослідників, у нашому регіоні популярними були дві форми фотопрезентації: на стінах у вигляді лубочного комплексу колажів і в сімейних альбомах [22]. Розташування на почесних місцях, іноді поруч із іконами дозволяє припустити, що весільні портрети молодят функціонували як фамільні ікони. Особливо така форма була поширена серед болгар та старообрядців Буджака (*див. фото 1*). Дуже часто весільні фотографії розсилалися поштою тим родичам, які не були присутні на весіллі. Поступово фотокартки втрачають престижно-знакові якості та стають звичайними речами. Через стрімкий розвиток технологій наприкінці ХХ ст., появу цифрової фотографії змінилась форма зберігання ВФ, тепер їх друкують рідко, а в основному зберігають на електронних носіях.

Як уже зазначалося вище, у цьому дослідженні ми обмежилися ВФ представників лише трьох етносів, коротко характеризуємо ці етнічні групи. Українці – основний етнос в етнопонаціональній структурі України [8, с. 39], за віросповіданням, в основному, – християни. Весільна обрядовість українців Одещини розвивалась у специфічних умовах, у досліджуваному регіоні українці проживають неоднорідно, вони чисельно домінують у центральних і північних районах Одещини, у зв'язку з чим інтенсивність міжетнічних контактів в цих районах була нижчою, порівняно з Буджаком, де українці безпосередньо контактували з болгарами, гагаузами, молдаванами та росіянами [15, с. 4]. Загалом весільна обрядовість українців степової зони і прилеглих до неї лісостепових районів Південно-Західної України є малодослідженою [14, с. 31]. Польові матеріали нами були зібрані як в українських, так і в селах зі змішаним населенням, серед них: села Південно-Східного Поділля: с. Пасицели Балтського району, с. Лабушне Кодимського району, с. Неділково Савранського району; села Буджака: с. Струмок, Татарбунарського району, с. Мирне Кілійського району; села степової зони Буго-Дністровського межиріччя: с. Михайлопіль Іванівського району, смт Іванівка; фотографії українців-бойків, які з 1951 р. мешкають у с. Червонознам'янка (були примусово переселені в ході другого обміну територій між ПНР і УРСР в 1951 р.) [16, с. 8].



Фото 2. Весільний поїзд в с. Червонознам'янка, 1955 р.

Росіяни – друга за чисельністю національність України, за даними перепису 2001 р. [6], вони з'являються в цьому регіоні внаслідок державної колонізації (несли військову службу, отримуючи за це слободи та землі) та поміщицької колонізації (переселення російськими поміщиками, які отримували величезні наділи землі в Україні, закріпачених селян із центральних губерній Росії), також це були державні селяни та селяни-втікачі з російських губерній [8, с. 144]. Ми використали ВФ мешканців села Демидове Березівського району та м. Іллічівськ. Значну частину переселенців-росіян становили старообрядці, які втікали в Україну від релігійних переслідувань [8, с. 145]. Розселення російських старообрядців на території Південної Бессарабії характеризується відокремленням від місцевого населення, переважно через істотні відмінності у їхній традиційно-

побутовій культурі. Основною характеристикою суспільної свідомості старообрядців була установка на ендогамність – укладення шлюбів серед представників своєї конфесії. Нами були використані весільні фотокартки мешканців таких старообрядницьких сіл Буджака, як: Муравлівка, сс. Стара та Нова Некрасівка, Утконосівка Ізмайльського району; с. Мирне Кілійського району, міст Вилково та Кілія та с. Великоплоське Великомихайлівського району.



Фото 3. Болгарське весілля в с. Червонознам'янка. Перевезення приданого, 1965 р.

В Одеській області налічується 73 % представників болгарського етносу в Україні [8, с. 56]. Переселення болгар в Україну почалося у другій пол. XVIII ст. і тривало до кінця 70-х років XIX ст. [8, с. 64]. Вони селилися компактними групами, засновуючи болгарські колонії, займалися переважно землеробством (городництво й садівництво), також скотарством і рільництвом. За спостереженнями етнологів болгарська діаспора Одещини поділяється на кілька етнографічних груп, пов'язаних із місцями виходу колоністів [13, с. 130]. Найкомпактніше болгарами заселений Болградський р-н, створений 1940 р. після возз'єднання Бессарабії з СРСР, також на південному заході Одеської області існують болгарські колонії такі як Малий Буялик (Свердлове), Великий Буялик або Кошково (Благоево), Катаржино (Червонознам'янка) [25, с. 214]. Весільні фотографії надали представники таких болгарських сіл, як: Червонознам'янка (Катаржино) Іванівського району Одеської області, Голиця Болградського району Одеської області, с. Криничне Болградського району Одеської області, міст Ізмаїл і Болград.



Фото 4. Болгарське весілля в с. Червонознам'янка, 1965 р.

Обґрунтовуючи гіпотезу, що весільна фотографія є маркером ідентичності, наведемо приклади того, що: по-перше, вона виступає як маркер регіональної або локальної ідентичності (відображає спільні елементи традиційної весільної обрядовості, характерні для нашого регіону); по-друге, яким чином вона відображає етнічні специфічні риси і виступає маркером етнічної ідентичності і по-третє, як вона демонструє появу та ступінь збереження традицій у певні періоди, тобто виступає маркером ідентичності часу. Весільна обрядовість традиційно поділяється на передвесільну, власне весільну та після весільну [14, с. 231]. На жаль, передвесільні заходи – договір, сватання, оглядини і заручини, головиця [14, с. 223] тощо не підлягали фотографуванню. Більша частина ВФ відображає події першого та другого весільних днів.



Фото 5. Вінчальний обряд в с. Мирне, 1920-ті рр.

Як приклад використання ВФ як маркера етнічної ідентичності розглянемо звичай перевезення приданого. У різних частинах області та серед різних етносів він мав певні відмінності. Найбільше хизувалися приданим болгари, мабуть, тому лише на їх ВФ ми можемо побачити приїзд друзів молодого за приданим молододі, який відбувався зранку весільного дня (див. фото 3). В українців і росіян перевезення посагу відбувалось після вінчання та шлюбної церемонії.

Для демонстрації локальної ідентичності наведемо приклад самотності деяких форм весільної обрядовості болгар центру, які відсутні у болгар півдня області. Це обряд першого весільного дня – вихід нареченої до нареченого та гостей. У болгар сс. Червонознам'янка та Благоево зафіксовано наступний варіант цього обряду: наречена виходить на ганок, дивлячись в люстерко, яке лежить на талі разом із трьома яблуками, з залізним рублем в одному з них (у деяких варіантах цибуля і яблуко), пшеницею, монетками та цукерками, детально опис обряду можна прочитати в іншій нашій статті [7] (див. фото 4). Маємо дані, що українці, які тривалий час мешкали в болгарському селі, перейняли цей обряд. А в болгар Буджака ми не знайшли нічого подібного, тому можемо припустити, що цей обряд у своїй основі має автентичні болгарські риси, пов'язані з прабатьківщиною колоністів (Катаржино та Благоево були засновані східними фракційцями з південно-східної Болгарії). Таким чином, компоненти цього обряду й визначають локально-регіональну (на рівні кількох сіл) специфіку весільної обрядовості.

За винятком радянських часів, обряд вінчання супроводжував весілля всіх трьох етносів, але він також мав певні етнічні відмінності. Для українського весілля характерним є те, що саме свати (весільні батьки) були головними розпорядниками на весіллі (див. фото 6). Батьки благословляли дітей «прощівним» хлібом та іконами, прикрашеними «благословенними» рушниками, які в українців були вишиті й містили національний орнамент. У старообрядців провідна роль на

весіллі належала священику (див. фото 5), а ікони були не тільки обов'язковим, а й головним атрибутом весільних процесій.



Фото 6. Українське весілля в с. Лабушне, 1963 р.

Фотографія як маркер ідентичності часу. Така складова як весільний поїзд (почт): до 50-х рр. XX ст. використовували підводи, запряжені кіньми (див. фото 2), а, приблизно з др. пол. XX ст. – автомобілі, нині весільний поїзд представляє собою кортеж автомашин, прикрашених стрічками та квітами, а на капоті ляльками. Подібні світлини демонструють трансформацію соціального статусу та матеріального статку селян, розвиток соціально-економічних відносин. Ознакою радянського весілля є покладання квітів і фотографування біля меморіальних споруд (див. фото 7).



Фото 7. Три весільні пари біля пам'ятника загиблим у ВВВ воїнам, с. Мирне, 1970-ті рр.

Своєрідними ідентифікаторами етнічності та часу виступають такі елементи весілля, зображені на ВФ, як: одяг, гільце, вінки, рушники, квітки, хустини, весільний хліб; радянська атрибутика: герби, портрети радянських лідерів. Переселяючись на територію сучасної Одеської області, всі досліджувані етноси принесли з собою костюм, характерний для населення місць їхнього колишнього проживання. Із 20–30-х років XX ст. представники заможних верств починають шити весільні сукні міських фасонів із покупної матерії, відбувається заміна окремих традиційних елементів костюма міськими нововведеннями. Національні весільні костюми використовуються дедалі рідше, під час і після другої світової війни через фінансову скруту для весілля молоді використовували звичайний повсякденний одяг. Весільні сукні могли бути різних кольорів, навіть барвисті. Про те що це весільна сукня молоді іноді свідчить лише фата з вінком (див. фото 8). Наприклад, для ВФ зі старообрядницького середовища характерним є зображення таких атрибутів

як старообрядницькі ікони, хліб, кічка. Для українців таким атрибутом є вишиті рушники, ікони, вінчальні свічки, весільний коровай (див. фото 6).



Фото 8. Весільний портрет молодят с. Стара Некрасівка, 50-ті рр. XX ст.

Ми дійшли висновку, що сімейна весільна фотографія дійсно може вважатися своєрідним маркером ідентичності (етнічної, регіональної або локальної), що підтверджується візуальними репрезентаціями, зібраними нами в процесі дослідження. Весільна обрядовість українців, росіян і болгар змінювалась із плином часу, вона містить як етнічні, так і регіонально-специфічні риси (взаємозапозичення внаслідок взаємодії з іншими етносами). Під час дослідження нами було визначено специфіку ВФ як етнографічного джерела, розглянуто трансформацію її функціонування в побуті. У майбутньому плануємо розглянути та проаналізувати ВФ інших етнічних груп Одеської області, також плідним вважаємо, залучити цей пласт джерел (ВФ), для вивчення весільної обрядовості інших регіонів України.

Література

1. Бойцова О. Ю. Роль фотографии в современном городском свадебном обряде / О. Ю. Бойцова // Визуальная антропология: новые взгляды на социальную реальность / под ред. Е. Р. Ярской-Смирновой, П. В. Романова, В. Л. Круткина. – Саратов : Науч. кн., 2007. – С. 78-101.
2. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні (історико-етнографічне дослідження) / В. К. Борисенко – К., 1988. – 192 с.
3. Буртовая Н. Свадебная фотография [Электронный ресурс] / Н. Буртовая. – Режим доступа: <http://prophotos.ru/lessons/4432-svadebnaya-fotografiya>.
4. Власова Т. А. Рассматривание, рассказывание, припоминание: нарративизация содержания семейных фото альбомов / Т. А. Власова // Визуальная антропология: новые взгляды на социальную реальность / под ред. Е. Р. Ярской-Смирновой, П. В. Романова, В. Л. Круткина. – Саратов : Науч. кн., 2007. – С. 123-145.
5. Гурьева М. М. Повседневная фотография в современном культурном контексте : автореф. дис. ... канд. филос. наук : спец. 24.00.01 – Теория и история культуры / М. М. Гурьева. – СПб., 2009. – 16 с.
6. Державний комітет статистики України. Про кількість та склад населення Одеської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – 2001. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/odesa>.
7. Дмитрюк В. В. Трансформація на семейната обредност на българите от Катаржино (Червонознаменка) според примера на семейни снимки / В. В. Дмитрюк // Българска етнология. – 2014. – № 2. – С. 215-229.
8. Євтух В. Б. Етно-національна структура українського суспільства / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, К. Ю. Галушко, К. О. Чернова – К. : Наукова Думка, 2004. – 344 с.
9. Зайцева Е. В. Фотографии как исторический источник истории повседневности города Ставрополя середины XIX – начала XX в. [Электронный ресурс] / Е. В. Зайцева. – Режим доступа: <http://www.newlocalhistory.com/node/59>.
10. Здоровега Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні / Н. І. Здоровега – К., 1974. – 159 с.

11. Коч С. Механізм функціонування етнічної ідентичності діаспори на прикладі греко-болгарських поселень Півдня України / С. Коч // Българите в Северното Причерноморие. Изследования и материали / ред. А. Дерменджиев. – Одеса : Друк, 2006. – Т. 9. – 2006. – С. 257-264.
12. Круткин В. Л. Антропологический смысл фотографий семейного альбома / В. Л. Круткин // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2005. – Т. 8. – № 1. – С. 171-178.
13. Кушнір В. Г. Народознавство Одещини / В. Г. Кушнір – Одеса: СМІЛ, 2008. – 208 с.
14. Кушнір В. Г. Традиційна весільна обрядовість українців Одещини (20–80-ті рр. ХХ ст.) / В. Г. Кушнір, Н. О. Петрова. – Одеса : Гермес, 2008. – 256 с.
15. Наулко В. І. Етнічні процеси серед болгарської діаспори України / В. І. Наулко // Україна і Болгарія: віхи історичної дружби (матеріали міжнародної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іга). – Одеса, 1999. – С. 145-148.
16. Ніточко І. І. Остання депортація: До 60-річчя примусового переселення 1951 року / І. І. Ніточко. – Одеса : Прес-кур'єр, 2011. – 240 с.
17. Нуркова В. В. Анализ феноменов автобиографической памяти с позиций культурно-исторического подхода / В. В. Нуркова // Культурно-историческая психология. – 2008. – № 1. – С. 17-25.
18. Нуркова В. В. Зеркало с памятью. Культурно-исторический анализ фотографии / В. В. Нуркова – М. : РГГУ, 2006. – 287 с.
19. Пономарьов А. Українська етнографія. Курс лекцій / А. Пономарьов. – К. : Либідь, 1994. – 318 с.
20. Петрова Н. О. Українська традиційна весільна обрядовість Одещини (20–80-ті рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.05 – етнологія / Н. О. Петрова. – К., 2004. – 20 с.
21. Петровская Е. Непроявленное. Очерки по философии фотографии / Е. Петровская. – М. : Ad Marginem, 2002. – 208 с.
22. Пригарин А. А. Фотографии как источник для изучения старообрядчества Измаильской епархии [Электронный ресурс] / А. А. Пригарин – Режим доступа: http://www.borovskold.ru/content.php?page=lonuemcd_rus&id=132&sid=83.
23. Пригарин О. Фотографія в культурі: етнографічні аспекти феномену / О. Пригарин // Наука і освіта: крок у майбутнє. Матеріали VI Міжнародної наукової конференції «Кайндлівські читання», присвяченої 145-річчю від дня народження Р. Ф. Кайндля. Чернівці, 29 квітня 2011 р. – Чернівці ; Вишниця : Черемош, 2011. – С. 438-444.
24. Разумова И. А. Потаенное знание современной русской семьи. Быт. Фольклор. История / И. А. Разумова. – М. : Индрик, 2001. – 376 с.
25. Станко В. Матеріали по греко-болгарским переселениям из Румелии в Северное Причерноморье 1801–1806 гг. / В. Станко, А. Пригарин, Е. Самаритаки // Българите в Северното Причерноморие. Изследования и материали / ред. А. Дерменджиев. – Одеса: Друк, 2006. – Т. 9. – С. 209-224
26. Федорова А. І. Старообрядницькі общини Південної Бессарабії у ХІХ–першій половині ХХ ст.: історико-конфесійний аспект. [Електронний ресурс] / А. І. Федорова – Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=history&id=1779&start=1.